

A VALLÁS EREDETE KÉRDÉSÉHEZ.

A bölcsészeti problémák iránt való érdeklődés fölkeltésének kétségtelenül nagyon halhatós eszköze idegen tudósok alapvető műveinek oly alakban a magyar olvasó közönség elé terjesztése, mint azt legutóbb (VII. évf. 429—452. l.) dr. *Patrubány* Lukács Müller Miksának a vallás eredetéről szóló theoriájával tevė. A ki az ilyen munkára azzal felelnė: «Könnyű kivonatolni, de próbálja meg az illető eredetét nyujtani!» — az nem ismeri az ügyes kivonatolás nehézségét s félreismeri a tudomány czélját. Pedig fájdalom; nálunk magyaroknál is el van terjedve az a nézet, melyet Trendelenburg német honfitársainál oly találóan jellemez: mi is «eredetít» akarunk minden áron. «Es ist ein deutsches Vorurtheil,» — mondja ő, s bizvást hozzátehetjük, magyar is, — «jeder Philosoph müsse auf eigene Hand beginnen, jeder sein ureigenes Princip haben, jeder einen nach einer besonderen Form geschliffenen Spiegel, um die Welt darin anzufangen. Dadurch leidet unsere Philosophie an falscher Originalität, die selbst nach Paradoxen hascht; indem sie in jedem nach individueller Eigenart strebt, büsst sie an Bestand und Grossheit und Gemeinschaft ein »*

Legyünk méltányosak. Az érdem nem csak vadonnatúj rendszerek fölállításában, hanem a mások által nyujtott eszmék beható vizsgálódás után történő elfogadásában is áll; s ha ezt tekintetbe vesszük, bizonyára elismeréssel adózunk mindazoknak, kik az eszmék közvetítésének kevésbé fényes, nagyon fáradságos, de nagy hasznot is hajtó szerepére vállalkoztak.

Jelen sorok célja nem a Müller Miksa-féle elméletet vizsgálni a maga részeiben, hanem annak csak végeredményére vetni egy pillantást.

Helyes meghatározást adni általában nehéz; különös nehézségek

*Trendelenburg. Logische Untersuchungen. Vorwort zur zweiten Auflage. III. Aufl. I. Bd. IX. oldal.

kel jár azonban a vallás lényegéről adni kimerítő s találó definitiót. Ezért látjuk azután, hogy különböző időkben, különbözőleg határozott meg a vallás fogalma, s a szerint, a mint annak értelmi, érzelmi vagy erköcsi oldala lett előtérbe tolva, változott a definíció is. Természetes, hogy a vallás lényegének fogalma elhatározó befolyással van az előállítását kimagyarázni óhajtó hypothesisekre is, mert a miben valaki a saját vallásos meggyőződése lényegét látja, az igyekszik őt elemeiben is felmutatni.

Mi sem természetesebb, mint ez. Az ősvallás, bármily véleményünk legyen is a mostani vallásos tudat lényege felől, kell, hogy azon alkotó elemeket magában foglalta legyen, melyek fölfogásunk szerint a mi vallásos meggyőződésünknek is nélkülözhetetlen kellékei, mert helyesen jegyzi meg Pfeiderer: «Bei aller Entwicklung muss doch das, was zuletzt herauskommen soll, in irgendwelcher, wenn auch noch so unvollkommener Form schon in Keim enthalten sein; eine Entwicklung, bei welcher am Ende das reine Gegenteil des Anfangs herauskäme, wäre ohne Wunder nicht zu begreifen».*

Három oldalról lehet a vallás lényegét tekinteni, u. m. értelmi, érzelmi és erköcsi oldalról. Az egyoldalúság veszélye e három factor valamelyikének túlhajtásából származik. Azok kik, a vallásbölcészettel ha nem behatóbban is — foglalkoztak, tudni fogják, hogy itt az intellectualismus, mysticismus és moralismus egyoldalúságaira czélzok. Csak az a definitio lesz helyes, mely e három tényező harmonikus egységében keresi a vallás lényegét s csak az a hypothesis számíthat tetszésünkre, mely a vallás előállításában e három factor létezését és szereplését képes lesz felmutatni.

Hogyan határozza meg most már Müller Miksa a vallást? «A religió lelki tehetség, mely az embert képessé teszi a végtelennek a legkülönbözőbb nevek alatt és változó alakokban való fölfogására, olyan tehetség, mely nemcsak hogy független az érzékeléstől és az észről, hanem természeténél fogva az érzékeléshez és az észhez a legmerevebb ellentétben állónak látszik. Ezen tehetség, ezen képesség, ezen adomány vagy ösztön nélkül, ha így akarjuk nevezni, még a fétisizmus és bálványozás legalsóbb foka is lehetetlen volna és ha csak füleink vannak, csakhamar minden religióban fölfedezhetjük a lélek ama mély alaphangját, mely a megfoghatatlannak fölfogására, a megnevezhetet-

* Pfeiderer O. Religionsphilosophie auf geschichtlicher Grundlage. 2-te Aufl. II. k. 82. l.

lennek megnevezésére irányuló törekvésben nyilvánul, nevezzük bár ezt a törekvést, nem bánom, kíváncsiságnak az abszolút irányában, vágyódásnak a végtelen felé vagy, Isten iránt való szeretetnek.» (Magy. Phil. Szemle, VII. 438 s. köv.)

A vallás eme definíciója, mint fentebb kimutattuk, kell, hogy elhatározó befolyással legyen előállása elméletére is. Ha a vallás fejlett állapotában nem egyéb, mint lelkitehetség, mely az embert képessé teszi a *végtelennek* a legkülönbözőbb nevek alatt felfogására): úgy a vallás kezdete sem állhatott egyébben, mint a végtelennek felfogására irányult törekvésben.

A vallás lényegének egyoldalú felfogása ez előállítási elméletben megboszulja magát. Müller Miksa ugyanazon hibába esik, melybe sokan előtte s utána — köztük Reville — kik az animismust — mely nem egyéb mint a természeti tüneményekben vagy pedig önállólag működő szellemek létezésének elismerése — a vallás egyik nyilvánulási formájának tartják. Helyesen jegyzi meg erre nézve Tiele, hogy «az animismus magában véve nem vallás, hanem a primitív bölcsészet egy neme».* Az a vallás, melyet Müller felmutat, szintén nem egyéb, mint kezdetében a primitív bölcsészet egy faja, kifejelettségében pedig magasan álló metaphysika.

Müller, hogy egy kissé részletesebben szóljunk e tárgyról, az ő ismert finomságával psychologie kimutatja, hogy jutott az ember a maga — világnézetéhez. Világnézet és vallás azonban, jegyezzük meg jól, nem identikus fogalmak. Nem tagadom, hogy minden vallásban a világnézet alkotó elem, s hogy a vallás fejlődésére a világnézet fejlődése, tisztulása jelentékeny befolyással van, de hogy a vallás ebben fölolvadjon, azt nem szabad állítanunk. Müller Miksa kimutatta — s tegyük fel, helyesen mutatta ki — mint jutott az ember a «végtelen» fogalmához; de fogalom csak bölcsészeti fogalom; ha a vallás eredetét akarjuk kimutatni, föl kell tüntetnünk, mint és miért tette magát az ember e «végtelen»-nel összeköttetésbe, mint lett a «végtelen»-ből «Isten». Bizvást mondhatnók ugyan Madách tudósával:

»Csak egy lépés az, a mi hátra van»,

de hozzá kellene tennünk Ádám feleletét is:

«De ezt az egy lépést ki nem tévé:

Az nem tett semmit, nem tud semmit is.

A többi mind kinn volt az udvaron,

A legszentebbe ép ez egy vezetne.»

* Tiele, *Geschiedenis von den godsdienst*. Amsterdam 1876. 11 lap.

Főntebb említettem, hogy Müller felfogása szerint a vallás nem lenne egyéb metaphysikánál. Maga az ismertető, dr. Patrubány Lukács elismeri ezt, midőn czikkét a következő szavakkal zárja be: «Ezekben foglaltuk össze, a hol lehetett, szószerinti fordításban, Müller Miksának figyelmet gerjesztő *vallási theoriáját*, mely megmutatja, hogy az ember hogyan csinálta meg psychologikus módon a maga *metaphysikáját*, hogyan érezte ki csupán öt érzése segítségével és a környező természet hatása alatt a végesből a végtelent». E néhány sorban megadja ismertető — a nélkül egyébként, hogy szándékában volna — az egész elméletnek a halálos döfést. Müller Miksa a *vallás eredetéről* akar elméletet nyújtani s kimutatja — mit? azt, hogy mint alkotta meg az ember a maga *metaphysikáját*. Nem világos-e ebből az egész kísérlet sikertelensége! Mert, hogy vallás és metaphysika nem szoros fogalmak, arra elég lesz Schopenhauernek, kinek csak úgy megvan a maga metaphysikája, mint akár Hegelnek, egy hirhedt mondását idéznem: «A bölcsész ép úgy nem törődik azzal, hogy rendszere atheisztikus-e vagy nem, mint a hogy a mértan tudóst nem érdekli az, hogy a kérdéses háromszög, melylyel foglalkozik, zöld vagy sárga-e».

Müller Miksa a — rövid megjegyzésünk elején említett — három szélsőség közül az intellectualismus veszélyébe esett. Elég feltűnő annál az írónál, kinek a hinduk vallásos költeményei iránt oly finom érzéke van, s ki a bennök rejlő vallásos eszméknek oly hivatott tolmácsa, hogy épen az ő elméletének képezi a száraz értelmi felfogás a gyöngye oldalát. Pedig talán a másik két tényező túlbajtása nem oly veszélyes magára a vallásra nézve, mint épen az értelmi egyoldalúság. A vallás nehéz kríziseken ment keresztül, mert magát a tudással identifálta s ha most a metaphysikával azonosítjuk, csak újabb zavaroknak s veszélyeknek teszszük ki.

Az elmélet, daczára az említett hiánynak, hogy nem azt nyújtja, a mit ígér, figyelmet gerjesztő a legnagyobb mértékben annak kimutatása által, hogy «mely érzéki benyomások idézték föl az ember lelkében az érzékfölötti sejtelmét». A vallás szubjektív oldalát nem lett volna szabad figyelmen kívül hagynia s akkor meglepéssel tehetnők le kezünkől az élvezettel olvasott könyvet, vagy annak magyar nyelvű ismertetését.

Antal Géza.